

VERNER BIRMAN

LETO
TRIDESET
DEVETE

Preveo s nemačkog
Milutin Stanisavac

■ Laguna ■

Naslov originala:
Werner Biermann
SOMMER 39

Originally published under the title SOMMER 39
Copyright © 2009 Rowohlt. Berlin Verlag GmbH, Berlin
Translation copyright © 2010 izdanja na srpskom, LAGUNA

Sadržaj

Petak, 10. mart 1939. NIKO NIJE OSTRVO.....	7
Prvo poglavlje MARTOVSKJE IDE.....	19
Drugo poglavlje ĐAVOLJI NAPITAK	69
Treće poglavlje DALEKO JE MESEC MAJ.....	99
Četvrto poglavlje RAT NERAVA	171
Peto poglavlje MARŠIRANJE UZ MUZIKU	205
Šesto poglavlje TO JE IPAK RAT, GOSPODO!	229
<i>Izvori i literatura</i>	287
<i>O autoru</i>	302

Bašta kafeterije u Parizu, proleće 1939.

Petak, 10. mart 1939.
NIKO NIJE OSTRVO

*Niko nije ostrvo, sasvim sam za sebe,
 svako je deo kontinenta, deo celine...*

Džon Don

U Moskvi, nad kojom već danima veje sneg, generalni sekretar Komunističke partije otvara Osamnaesti partijski kongres. Josif Visarionovič Staljin objašnjava da je pre nekog vremena počeo rat za novu podelu sveta. Države agresori su Japan, Italija i Nemački rajh, a njihovi protivnici Sjedinjene Američke Države, Francuska i Velika Britanija. Poslednje, naravno, uzmiču pred pretnjom i pokušavaju agresoru da udovolje žrtvovanjem Kine, Španije, Etiopije, Austrije i Sudetske oblasti. To će, kaže Staljin, „voditi ozbiljnom fijasku“.

Mnogo dalje na istoku, u Sibiru, kažnjenik Fjodor Daniilovič Toropčenko sa svojom kolonom drvoseča, kao i svakog dana, radi u šumi. Ljudi iz logora Agul vuku kroz duboki sneg stabla koja su posekli i okresali tokom prepodneva.

Pri tome stenju, pa dok dišu uvek im se iz usta zavijori kao mala zaleđena zastavica. Iza Agula blede Sunce već klone ka zapadu, dok u Njujorku dan još nije ni počeo. Agul je pritoka Kungusa koji se dalje na severu uliva u Kan; to su imena koja u Njujorku ili u Evropi nikom nisu poznata. U Moskvi se ona izgovaraju šapatom, sa strahom. Fjodor će, uostalom, biti jedan od onih sasvim malobrojnih kod kojih rat neće ništa promeniti, baš ništa. On će u Gulagu biti zatvoren do 1947. i tamo će biti na prinudnom radu.

Niz Maršalkovsku ulicu u Varšavi, visoko dignute kragne, žuri pijanista Vladislav Špilman. Na rukama ima debele rukavice bez prstiju da mu ne zebu ruke; za pola sata će u studiju varšavskog radija sedeti za klavirom i svirati Šopena. Mladi pijanista i sam komponuje, i to ne samo zahtevnu simfonijsku muziku nego i one lake komade. U Poljskoj, skoro svi mladi znaju njegov šlager koji govori o čežnji i ljubavi, o čežnji za ljubavi. Za manje od šest meseci, 1. septembra 1939, jedan nemački topovski pogodak srušiće poljski predajnik i naprečac prekinuti Šopenovu muziku Vladislava Špilmana.

I u Srednjoj Evropi je tog jutra naglo zahladnilo; sa snegom i ledom vratila se zima. U Pragu, za svojim stolom u redakciji sedi Maks Brod, urednik *Praškog dnevnika*, i pregleda najnovije rukopise. To su pretežno članci autora koji pišu na nemačkom jeziku, koji su pobešli iz Rajha ili Istočne Marke, kako se sada zove anektirana Austrija, i trenutno pokušavaju da se probiju u Pragu. *Praški dnevnik* je jedan od poslednjih listova na nemačkom jeziku u svetu u kome se mogu pročitati slobodne informacije i mišljenja. Brod mnogim piscima pomaže da prežive; prihvata najčešće mnogo više tekstova nego što može da objavi, pa onda plaća i one

koje ne objavi. Celog dana u redakciju dolaze ljudi i žučno raspravljaju, vide se pokreti trupa, a grad je uzrujan. Maks Brod oseća dalekosežne posledice tih dešavanja, ali ne može ni da zamisli da će već za pet dana morati da ostavi svoj praški život, da sve napusti i da beži u Palestinu...

U Pragu zaista vlada uznemirenost. Tog jutra je predsednik čehoslovačke države Emil Haha izdao specijalno naređenje da Bratislavu i još neke slovačke gradove zaposednu češke trupe. Haha izjavljuje da je smenjen premijer slovačkog dela čehoslovačke države Jozef Tiso. Na taj način, predsednik države hoće da spreči preteće otcepljenje Slovačke.

Oko podneva, istog dana, Hitler je u svojoj novoj kancelariji, u Vosštrase u Berlinu, zamolio sekretaricu da pozove ministra Jozefa Gebelsa; ovaj hitno treba da dođe na razgovor. Sekretarica ima utisak da je firer iznenada vrlo uzbuđen i da je neobično željan akcije. Očito da je čehoslovački razdor za Hitlera vrlo inspirativan.

U koncentracionom logoru Zaksenhauzenu, pored Berlina, u tom trenutku deli se podnevni obrok; logoraši u dugačkim redovima stoje pred kazanima. U redu strpljivo stoji i devetnaestogodišnji Bernhart Viki. Misli na ona uzbudljiva vremena pre hapšenja i ponovo pred očima ima sliku svog učitelja, glumca Gustava Grindgensa, kako pred studentima demonstrira jedan određeni pokret. I Bernhart sasvim nesvesno oponaša te pokrete.

U Vatikanu su u toku poslednje pripreme za jednu od najvećih svetkovina Katoličke crkve, uvođenje u službu novog pape, sledeće nedelje, prekosutra. Pre nedelju dana, za novog papu je izabran Euđenio Pačeli; kao papa Pije XII, on sada postaje poglavar katolika celog sveta. Među hiljadama gostiju i desetinama hiljada hodočasnika nalazi

se, kao predstavnik američkog predsednika Ruzvelta, i katolik Džozef P. Kenedi, američki ambasador u Londonu. Kenedi je u Rimu sa nekima od svoje dece, među kojima su i dvadesetjednogodišnji Džon Ficdžerald, kojeg zovu Džek, njegova sestra Junis i najmlađi sin Edvard (Tedi). Tedi će sutra na privatnoj liturgiji, iz ruke novog pape, primiti svoju prvu pričest, a Džozefu, Džeku i Junis sveti otac će udeliti blagoslov. Za Džoa Kenedija, multimilionera iz Bostona, to je jedna od najznačajnijih stvari u njegovoj životnoj borbi za konačno društveno priznanje.

U Zigburgu, jedna dvadesetogodišnja devojka sedi u dnevnoj sobi i sluša radio. Ilze Frelih istovremeno piše pismo svome dečku Rudiju koga strasno voli, ali koji je suviše daleko u Grajfsvaldu, gde služi kao vojnik. Na radiju, prigušenim glasom peva Zara Leander: *Zar može ljubav biti greh?* Da, izgleda da može. Jer upravo ono što Ilze radi s Rudijem i za čime čezne, zabranjeno je i može da košta zatvora.

U palati Rotšild u Beču, nad svojim statistikama mozga izvođač radova na iseljavanju Jevreja, potpukovnik SS Adolf Ajhman. Njega su pretpostavljeni ocenili kao izuzetno marljivog: od kada je pre godinu dana, posle pripajanja Austrije Nemačkom rajhu, došao na novo radno mesto u Beču, iseljeno je najmanje sto dvadeset hiljada austrijskih Jevreja. Iseljavanje je službeni naziv za progon Jevreja. Dolaskom rata iseljavanje će postati nemoguće i Ajhmanova *stvarna nadležnost* će se sasvim promeniti.

Na berlinskom Krojcbbergu, nezaposleni inženjer Andre Hevel žuri ka jednom svom prijatelju, tačnije starom drugu, koji možda može da mu nađe zaposlenje. Biće teško jer Hevel nema uredne dokumente. Tek pre kratkog vremena je pušten iz koncentracionog logora gde je godinama bio zatočen zbog

„agitovanja za zabranjenu Komunističku partiju“. I njegova žena Anelize je već dvadeset meseci preventivno smeštena u koncentracioni logor, pošto je prethodno bila tri godine na prevaspitavanju. Hevelovi su vatreni komunisti, spremni na žrtvu i puni vere u pobedu revolucije. Oni su ubeđeni da je ova epoha odlučujuća za borbu *antagonističkih* ideologija, fašizma i komunizma.

U Lajpcigu, u zdravstvenom uredu, doktor Horst Šuman drži kratak sastanak sa svojim saradnicima. Sledeće nedelje opet će neke mlade žene i muškarci, po Šumanovom naređenju, da se sterilisu. Većina pacijenata se najpre opire, a onda je neophodno primeniti malo sile. To je ponekad neprijatno. Šuman, koji ne samo da je odličan lekar nego i dobar šef, želeo bi da saradnici budu svesni o kakvim je važnim stvarima reč prilikom tih malih intervencija. Na kraju krajeva, nemački narod brigom o svom zdravlju i rasnoj čistoti treba da se pripremi za neizbežnu borbu sa drugim narodima.

U londonskom predgrađu Hempsted, jedan stari bezbožni Jevrejin ukočenim pogledom posmatra vrt. Pre podne je na trenutke sijalo sunce, sada ponovo sipi sitna kiša. Sigmund Frojd nema nikakvih iluzija o svojoj opakoj bolesti. Četiri puta se već operisao, ali nema trajnog poboljšanja. Ponekad još prima pacijente, koji legnu na onaj otoman spasen iz Beča i pričaju mu o sebi. Tih dana, Frojd opet mnogo razmišlja o nagonu agresije i destrukcije. Jednom prilikom, pre nekoliko godina, psihoanalitičar pacifista Frojd pitao je fizičara pacifistu Ajnštajna: koliko dugo ćemo još morati da čekamo da i drugi postanu pacifisti?

Na svom posedu Čartvel, u engleskom Kentu, političar Vinston Čerčil, koji se oslobodio tereta vlasti, vratio se u svoj atelje da slika. Taj šezdesetčetvorogodišnjak ima iza

sebe veliku političku karijeru, ali niko neće da ga sluša jer su sada na vlasti Čemberlen i Daladje, *političari politike popuštanja*, koji kukavički izbegavaju opasnost koja dolazi od Nemačke i onom *kopiletu* iz Berhtesgadena dozvoljavaju sve što zatraži: sumanuto naoružavanje, prošlogodišnju aneksiju Austrije, delimičnu okupaciju teritorije Čehoslovačke poslednje jeseni. „Mir za naše vreme“, kako je obećao Čemberlen, ne, hvala lepo, u to Čerčil, čovek u *pustinjačkim godinama*, u dugogodišnjoj samoizolaciji, ne može da poveruje. I u pravu je, jer za šest meseci biće ministar u ratnom kabinetu.

Alžir je utonuo u bleštavu svetlost prolećnog sunca. Nezaposleni profesor filozofije Alber Kami vozi se tramvajem u radničku četvrt Belkur da vidi majku. Dvadesetšestogodišnji Kami se već nedeljama bavi Kafkom; hoće da napiše esej o *apsurdu*, o Sifizu koga su gnevni bogovi osudili da stalno iznova gura jedan kamen uzbrdo. Majci ne može da priča o tome; ona nikada nije pročitala nijednu knjigu jer ne zna ni da čita ni da piše. A uvek može da joj kaže kako ima u izgledu posao kao novinar kod *Republikanskog Alžira*. Alžir pripada Francuskoj, i sve što pogodi Francusku, pogađa i kolonije.

U svojoj sobici iznad kafea *Turnon*, u istoimenoj ulici u Parizu, pijan na krevetu leži pesnik Jozef Rot. Pesnik je pokušao da piše, nije mu pošlo za rukom; jedva da mu još išta uspeva. Pri tome i sam zna da se ubraja u najznačajnije pisce svoje epohe. Sada broji svoje poslednje dane na kraju dugog putovanja, na koje je krenuo 31. januara 1933, na dan Hitlerovog imenovanja za kancelara Rajha, kada je i napustio Nemačku. Tada je prijatelju Štefanu Cvajgu napisao: „Nezavisno od naših privatnih katastrofa – naša književna i materijalna egzistencija je svejedno propala – sve to vodi u

novi rat. Uspelo im je da vlast opet postane varvarska. Nemojte imati nikakvih iluzija, zavladao je pakao.“ Otada se na njega obrušio čitav niz katastrofalnih događaja: sudbina koja je zadesila njegovu neizlečivo bolesnu ženu koja boravi u jednoj austrijskoj bolnici, očajnički vapaji za novim ljubavima koje su brzo propadale zbog njegove posesivne ljubomore, težak život emigranta, odvojenost od starih izdavača i čitalaca, potpuno besmisleno zadržavanje u zemljama u kojima nikoga ne interesuju nemački tekstovi, konačno, ti ispadu s alkoholom, očajanje.

Nekoliko ulica dalje, u *Kafe de Flor*, sedi jedna mlada profesorka pribijena uz toplu peć i ljutito zapisuje neki tekst u beležnicu. Simon de Bovoar radi na romanu koji je nazvala *Gošća*, na priči o jednom *triju* koji je upravo doživela sa svojim prijateljem Žan-Polom Sartrom i mladom devojkom Olgom. Bovoarova i Sartr nastoje da vode samostalan život, *nezavisan od politike i istorije*, i da ostanu gospodari svoje sudbine. Što se tiče opasnosti od rata, Simon veruje da je *sve, čak i najstrašnija nepravda*, bolja od rata.

U privremenom sedištu svoje vlade, u kastiljanskom Burgosu, predevče, Francisko Franko pregleda dnevne izveštaje. General koji je pre trideset i tri meseca bezuspešno pokušao puč protiv legalne demokratske vlade Španije, a posle taj neuspeli puč, uz pomoć Hitlera i Musolinija, pretvorio u dugotrajni građanski rat, može sada mirno da gleda kako *crveni Madrid* sam od sebe propada zbog unutrašnje nesloge. Branioci glavnog grada su se pocepali. U republikanskom vođstvu postoje oštri sukobi. Huan Negrin, premijer koji je pre dve nedelje pobegao u Francusku, sada se vratio da još jedanput, iznova, organizuje otpor protiv fašista. Protiv toga je jedna grupa koju predvodi pukovnik Sigismundo Kasado, koja se zalaže za pregovore. Priključile su

mu se sve partije, računajući i komuniste. Negrin konačno odustaje i odlazi u Francusku. A sada, u očajničkoj borbi za vlast, komunisti izvode puč protiv Kasada. Pet dana su trajale borbe na ulicama opkoljenog Madrida, poginulo je dve hiljade ljudi. Kasado je slomio komunistički ustanak. Sada Franku nudi pregovore o miru. Ali Franko hoće da prihvati jedino bezuslovnu kapitulaciju republikanaca.

Te večeri je Georg Elzer u Kenigsbronu, na Švapskom Albu, došao u mesnu krčmu da igra karte. Elzer zapravo igra veoma dobro, čak zaziru od njega, ali već neko vreme kao da se promenio. „Jednostavno, više ne vodiš računa o stvarima“, kažu mu prijatelji. Ponekad je u iskušenju da o planovima, koji ga zaokupljaju od prošle jeseni, razgovara s drugima, na primer sa bratom. O tim planovima razmišlja i danju i noću. Ali ne sme da popusti pred iskušenjem. Georg Elzer je odlučio da spreči rat za koji je siguran da dolazi. Zato je i odlučio da ubije čoveka za koga zna da će taj rat da povede.

U Evropi je noć; na Njujork se spušta lagana popodnevna kiša. I pored toga se s gornjih spratova oblakodera, s Empajer stejt bildinga, vidi deset kilometara udaljeni simbol njujorške svetske izložbe, *Trilon*, vitka trostrana piramida visoka dvesta deset metara koja para proletnje nebo iznad Long Ajlanda. Više od šezdeset nacija se sprema za otvaranje svetske izložbe, da pred više od dvadeset miliona posetilaca, koliko se očekuje, u Dvorani mira na „moru nacija“ prikaže svoje ideje o „svetu sutrašnjice“. Jer svet sutrašnjice može biti samo lep i vredan življenja. U veličanstvenim halama i paviljonima ne prikazuju se samo države nego i velike kompanije kao *Ford motor kompani*, *U. S. stil*, *Dženeral motors*. Minijaturna železnica – za decu pre svega – voziće kroz kompletni umanjeni grad sa maketama svetski poznatih zdanja.

Ono što će, međutim, jednako oduševiti i mlado i staro jeste robot Elektro, koji može da hoda i govori, i njegov mali pas robot Sparko.

Pisac Tomas Man i njegova žena Katja u tom času odlaze iz hotela *Bedford*, u kome su odseli u Njujorku, i taksijem polaze ka stanici Pensilvanija. Tomas Man na brzinu kupuje još nekoliko dobrih cigara. U pola sedam polazi voz za Detroit. *Dinner u vozu*, *klub-vagon*, zapisaće kasnije. Tomas Man već nekoliko meseci živi u Prinstonu, u Masačusetsu, ali sada je već danima na velikom putovanju kroz Ameriku zbog predavanja. Nobelovac koji je emigrirao iz Nemačke i autor svetski poznatih knjiga (*Budenbrokovi*) ulaže sav svoj ugled i autoritet u svojoj domovini u borbu protiv Hitlerovog režima; on priziva neizbežnu pobedu demokratije nad Hitlerom. Za sutra, u subotu, planira se njegov nastup u ogromnoj detroitskoj operi, očekuje se pet hiljada slušalaca.

Posle odlične hrane u kolima za ručavanje, Tomas i Katja Man se povlače u svoj kupe.

Taj petak, 10. mart 1939, dan je kada je rat postao moguć. Time i vrlo verovatan. Svi ti ljudi, koji jedva da imaju išta zajedničkog među sobom – kao i milioni drugih u Evropi – zapetljali su se u klupko iz koga se ne mogu izvuci. Rat će ščepati svakog pojedinca i uvući ga u zajedničku sudbinu; milioni će otići da bi ubijali ljude i slali ih u smrt; mnoge će proganjati, hapsiti, utamničiti, mučiti, neke će položiti na giljotinu; milione će saterati u stočne vagone i oterati u fabriku smrti. I na kraju, za šest godina, svet će se potpuno promeniti. Malo Nemaca biće oduševljeno ratom, kao njihovi roditelji 1914, ali mnogi, čak najveći deo u njemu će učestvovati; neki će napredovati kao Ajhman, napraviće zločinačke karijere kakve tog 10. marta još ne mogu ni da zamisle.

Dok Tomas Man još večera u vagon-restoranu, oko osam sati uveče po lokalnom vremenu, Hitler i Gebels sede u Berlinu, do duboko u noć, u ogromnoj, polumračnoj firerovoj radnoj sali u novoj državnoj kancelariji. Te večeri je firer, na savet svog ministra propagande, bio u *Teatru naroda* – da bi bio viđenu u javnosti. Dobro se zabavljao, i to je svako mogao da vidi. Onaj ko opušteno sedi u pozorištu ne može da planira da učini nikakvo zlo. A ipak, Hitler još od podneva planira napad na Čehoslovačku, a time, ako mu bez borbe ne prepuste očekivani plen, i rat. Konflikt Čeha i Slovaka je, kako je objasnio Gebelsu, „odskočna daska“, pravi trenutak da se zada udarac.

Prošle jeseni, kada su mu zapadni političari u dramatičnim okolnostima ustupili Sudete, oblast koju nastanjuju Nemci, Hitler je obećao da su time „odsada svi moji zahtevi ispunjeni“. U stvari, razbesneo ga je neočekivani Čemberlenov i Daladjeov demarš kojim su mu onemogućili da se dočepa Praga. Zato sada veruje da je našao odskočnu dasku. Slovačke političare, u stvari, treba tako pritisnuti da moraju da mole Nemačku da ih podrži protiv Čeha. Barem jednog trenutka Hitleru mora da se pruži prilika da tvrdi da je to tako.

U roku od dva-tri dana, pokrenuće dinamičan proces koji će mu za nekoliko meseci omogućiti da povede rat. Tačno je da bi se taj rat mogao izbeći, ali čovek koji pred iscrpljenim Gebelsom do duboko u noć govori svoje monologe učiniće sve da do njega dođe. Jer on dugo planira rat, već petnaest godina. Veliki rat sa Istokom koji, iz *nepobitnih razloga*, ne samo da smatra neizbežnim nego i istorijski nužnim. „Rat je“, tvrdio je 1933, „nešto što ću sigurno povesti. To je moj zadatak.“

Sutra, prekosutra ugrabiće šansu da učini odlučujući

korak prema Pragu... Imaće rat, biće to svakako rat koji nikada nije želeo da vodi baš u tom obliku: moraće da ratuje ne samo protiv Staljina nego i protiv Čerčila; kasnije protiv obojice.